

Затверджено Президією ВАК України як фахове видання з педагогічних наук (Постанови №2 – 05/9 від 14.11.2001р.) Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 8820 від 01.06.2004 р.

УДК: 371.124: 7

С.О.Соломаха

м. Київ

Проблема розвитку світоглядної сфери викладачів мистецьких дисциплін в ході творчої мистецької діяльності

Анотація. У статті розглядається специфіка художнього мислення і художньої діяльності як основи професійного і культурного становлення викладачів мистецьких дисциплін, розвитку їхнього художньо-естетичного світогляду.

Ключові слова: мистецька освіта, мистецька діяльність, викладачі мистецьких дисциплін, художньо-естетичний світогляд.

В організації освітнього процесу у національній школі значну роль відіграють дисципліни художньо-естетичного циклу: література, музика, образотворче мистецтво тощо. У навчальному процесі загальноосвітніх закладів України викладаються традиційні предмети „Музика” та „Образотворче мистецтво”, а з 2001 року поступово вводяться інтегровані курси: “Мистецтво”, “Естетика”, “Художня культура”. Відповідно до Державного стандарту базової та повної середньої освіти (2004) навчальні мистецькі курси входять в освітню галузь “Естетична культура” основна мета якої полягає в тому, щоб “у процесі сприймання та інтерпретації творів мистецтва і практичної діяльності сформувати в учнів систему естетичних цінностей як інтегральну основу світогляду, розвивати мистецькі уміння та компетентність, здатність до художньо-творчої самореалізації, виховувати потребу в духовному самовдосконаленні ” [1,с. 2 – 6.] Основним завданням вивчення мистецьких дисциплін є формування духовності учнів через

розвиток їх світоглядної сфери. Зокрема Л. Масол, визначаючи стратегічні орієнтири модернізації та розвитку мистецької освіти наголошує на її естетичній функції, яка реалізується завдяки механізмам естетичної ідентифікації (розумінню естетичного в культурній традиції, відчуттю якості „естетичного оптимуму” в будь-якій сфері життєдіяльності) та естетичної самоідентифікації (рефлексуючої здатності суб'єкта до кореляції власного „Я” з нормативними ідеалами й відповідного саморозвитку). Процес естетичної ідентифікації і самоідентифікації, на думку Л.М.Масол, здійснюється не лише у процесі спілкування з природою, конкретними людьми із соціального оточення, а головним чином опосередковано – через знакові системи. [2, с. 20-21]

Проблема розвитку світоглядної сфери викладачів мистецьких дисциплін є перш за все проблемою їх саморозвитку і реалізації у професійній діяльності. Результат цієї діяльності впливає на професійний розвиток і самовдосконалення самих вчителів, дає їм змогу досягти певного рівня художньо-педагогічної майстерності, розвинути професійну культуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що на думку більшості сучасних філософів і педагогів (Л.Губерський, І.Зязюн, В.Кремень, М.Лещенко, Л.Масол, Н.Миропольська, Г.Ніколаї, О.Олексюк, В.Орлов, Г.Падалка, О.Рудницька, О.Шевнюк, О.Щолокова, Г.Шевченко); психологів (Д.Абрамян, В. Алахвердов, І.Бех, А.Костюк, А.Леонт'єв, Д.Леонт'єв, О.Мелік-Пашаєв, Н.Рождественська, С.Рубінштейн, П.Симонов, П.Якобсон) - світоглядна культура значно впливає на процеси становлення майбутнього фахівця і є важливою умовою їхнього вдосконалення. Розвинена світоглядна сфера дає можливість викладачам краще зрозуміти сучасні вимоги до взаємозв'язку культури і освіти, усвідомити, як діють соціальні закони та як вони реалізуються в педагогічній практиці. Властива художньо-естетичному світогляду установка на діалогічність, емпатійність, відкрите ставлення до світу і людей є життєво необхідними для самореалізації будь-якої особистості взагалі, а для педагога – в найбільшій мірі, особливо для викладача мистецьких дисциплін.

Важливою умовою художнього пізнання учнів є забезпечення пріоритету практичної **мистецької діяльності**. Так, Г.Падалка переконана в тому, що „спів, гра на музичних інструментах, практична сценічна діяльність, малювання тощо мають переважати над теоретичними способами вивчення мистецтва... Практична діяльність – рушійна сила навчання мистецтва. В процесі практичної діяльності реалізуються сутнісні сили мистецької особистості учнів – їх здібності, воля, прагнення, почуття, уміння, свідомість. Мистецька навчальна

практика виступає джерелом мистецького становлення учня...”[4, с. 172 -174]
Критеріями ефективності і доцільної педагогічної організації визначаються: *цілеспрямованість* художніх дій учнів, сутністю якої є свідоме їх прагнення до досягнення певних художніх результатів діяльності; *систематичність* художньої діяльності, що передбачає щоденне спілкування з мистецтвом; *естетичне спрямування* результату діяльності на завдання відтворення Краси, що свідчить про перевагу художніх задач діяльності перед механічним вправленням; *довготривалість*, що орієнтує учнів на значні часові витрати у практичній діяльності, адже опанування мистецтвом художнього творення є результатом пролонгованого, багаторічного процесу власного художнього удосконалення. [4, с.175 -176]

Суттєвою ознакою практичної мистецької діяльності є її виражений творчий характер. Найявність творчого елемента забезпечує взаємопроникнення знань і продуктивної активності, всі види якої стимулюють уяву, фантазію. Разом з тим, у художньому створенні відбувається постійний процес пошуку смислів у досконалості форми, коли найдрібніша деталь (композиції, інтонації, колористики, метроритму, тональності, фактури тощо) передбачає логічну єдність з ідеєю художнього твору, символом, який конструюється. Творчий підхід забезпечує педагогічний вплив мистецької діяльності і стимулює процес саморозвитку особистості, становлення її художнього мислення, потреби постійного оновлення знань, здатності до емоційного самовираження. У мистецькій діяльності учні набувають певний обсяг мистецьких знань, умінь і навичок. Проте „знання про мистецтво, не підкріплені глибокими індивідуальними пізнавальними процесами, нічого не варті. Вони є необхідним, допоміжним компонентом, що сприяє більш глибокому осягненню та різнобічній оцінці мистецького твору.”[4,с. 32]

Художнє пізнання є творчим процесом і включає всі його форми – чуттєве, інтелектуальне й творче. Чуттєве пізнання базується на процесах відчуття й сприйняття. Основою інтелектуального пізнання є логічне мислення, пам'ять і ті операції аналізу і синтезу, абстракції і узагальнення, що є інструментом пізнання. У творчому пізнанні інтегруються всі пізнавальні процеси - відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, мислення. Воно відповідає трьохфазній структурі творчого процесу, починаючись з фіксації об'єкта пізнання, включення пошукової активності – до використання результатів творчої активності у діяльності. Зокрема, Б. Теплов наголошував на тому, що характер художніх уявлень, як результату художнього пізнання визначається особливостями діяльності, у процесі якої вони виникають. Творча мистецька діяльність є тим оптимальним середовищем, в якому проявляються художні здібності особистості. Більше того, вони створюються цією діяльністю. „Будь-яка здібність розвивається тільки в процесі такої діяльності, яка без цієї здібності не може здійснюватись”. [3, с. 205]

Специфіка педагогічної діяльності вчителів мистецьких дисциплін полягає, перш за все в роботі з художнім текстом який має потужний освітній й світоглядний потенціал, що виявляється у пошуках смислу художнього твору, коли не тільки здобуваються певні мистецькі знання і навички, а здійснюється переосмислення особистісної позиції щодо життєвих цінностей, ідеалів, переконань. Через пошуки смислових значень символів у текстах культури здійснюється розвиток культури педагога й культури учня, що поєднує логіку дослідника із художньо-естетичною образністю митця. Результат високого рівня художнього пізнання, художнього творення залежить від фахової й педагогічної майстерності викладача, від мети, яку він ставить перед собою, і способів, якими намагається її досягти.

Розуміння мистецького твору пов'язаний із особистісною інтерпретацією символічного значення художньої форми і є процесом осягнення і творення смислів, який спонукає учнів до ціннісного переживання, що становить важливий компонент світоглядної позиції. Образ у науковому пізнанні спирається на безліч ознак, необхідних і достатніх для ототожнення із класом об'єктів. При цьому образ виконує допоміжну евристичну функцію, яка дозволяє обійтись без дискурсивного аналізу і синтезу ознак й зводиться до відображення абстрактно-понятійних ознак, доступних словесному переказу, схемі або математичному моделюванню ознак дійсності.

Саме тут криється **принципова відмінність наукового і художнього мислення**. Оскільки образ в мистецтві завжди є ізоморфним відображеній дійсності, його перцептивна ізоморфність не розкладається на кінцеве число понять, дискурсивних ознак: в основі цієї ізоморфності лежить цілісність сприйняття. Тому що **образ в художньому творі є символом**. „Символ є принципом безкінечного становлення, з урахуванням всіх закономірностей цього становлення. Це потребує власної логіки. Логіка неперервного становлення, що проходить через нескінченну кількість стрибків, закономірно між собою пов'язаних, є логікою зовсім особливою, заснованою на текучих поняттях і текучих сутностях, що не мають нічого спільного з нерухомими і завжди стабільними категоріями формальної логіки. Ось в чому полягає вся важкість логіки символу і діалектики смислових моментів, що її складають”. [5, с. 35]

У зв'язку з цим важливо звернути увагу на різницю в розумінні наукової концепції пізнання - як об'єктивного відображення дійсності від художньої картини світу або концепції розуміння смислу художнього твору. Якщо найвищим щаблем наукового пізнання є пізнання об'єктивних законів, що допомагають розпізнати загадку сутності і логіку матеріального буття людини, то сенс художнього пізнання полягає у залученні учнів до осмислення іншої духовної сутності, через переживання і співчуття іншій індивідуальності, іншому дискурсу, іншій культурі. Результат цього пізнання не можна виразити а ні в поняттях, а ні в формулах. Адже „мистецтво, яке здатне виражати невиразне, осмислювати те, що неможливо зрозуміти в інших формах пізнання, відповідає на питання, перед якими

відступають наука й повсякденний досвід, разом з тим магічною своєю силою, ставить перед людиною і перед людством в цілому питання, пошук відповідей на які веде по безкінечному і прекрасному шляху „від себе до Себе” [6, с.35]

На розвиток художньо-естетичного світогляду викладачів мистецьких дисциплін суттєво впливає художній спосіб мислення, тому що, важливою складовою діяльності вчителів мистецьких дисциплін є розвиток творчого художнього мислення в учнів. Питання про специфіку художнього пізнання, в його контексті - художнього мислення вирішується в руслі **розуміння специфіки художньої форми**: її природної сутності, структури, законів і принципів, категорій і визначень. Головною суттєвою ознакою художньої форми є її символічна виразність, що виявляється у принциповій рівновазі, діалектичному синтезі логічної (сислової) і алогічної (предметно-матеріальної) стихії. „Художня форма завжди є смисл, і не простий смисл, а смисл виражений” а „ вираження є символом” [7, с. 114]. Художній символ – вираження, яке характеризується невичерпною багатозначністю, а також глибинним сутнісним смислонаповненням. „Коли ми називаємо художній образ у певному художньому творі, символом, це завжди означає, що даний художній образ вказує на щось значне, щось таке, що перевищує трафаретну вузькість повсякденних людських відносин. Тоді стає зрозумілим, що будь-який символ є вираженням, проте не кожне вираження є обов’язково символом.” [5, с. 45] .

Поняття символу має велике пізнавальне значення. „Зрозуміти це можна так: відображена в понятті (*символі* – курсив мій) дійсність, представлена в ньому настільки глибоко і всебічно, що вона захоплює і її внутрішні, більш важливі і основні сторони, і її зовнішні сторони, менш важливі, більш випадкові й повністю залежні від внутрішніх сторін. Таке насичене смисловим образом поняття не тільки є великим смисловим узагальненням, але містить в собі і закон появи усіх частковостей і одиницностей даного роду. Тому на перший погляд здається, що поняття символу ніби щось із себе народжує, ніби визначає собою саму дійсність...Насправді це поняття є засобом пізнання ... Символ в усіх галузях людської свідомості є планом, проектом...засобом творчого перетворення дійсності...Мистецтво також володіє такими високими художніми образами, мета яких є не тільки у тому, щоб бути предметом безкорисливої радості, а й бути знаряддям орієнтації людини у безмежному морі дійсності, а також інструментом для її творчої переробки” [5 , с. 201 -202] .

Художній символ є органічною цілісністю логічного (смыслу) і алогічного (форми), володіє практичною невичерпністю смыслу, оскільки „заражений багатоманітними смисловими потенціями, як дещо творче” (О.Лосев), є завжди значним, оригінальними і володіє здатністю до невичерпної кількості інтерпретацій. Інтерпретація це процес, спрямований на розкриття, тлумачення, роз’яснення смислового змісту художнього твору і є аспектом, формою його розуміння. „Мистецтво завжди спрямоване на розуміння своїми партнерами по діалогу (виконавцями, читачами, слухачами, глядачами). Саме тому його метою є не відображення чогось (що було б простою передачею інформації), а

вираження. Мистецтво прагне не до того, щоб його знали, а до того, щоб його розуміли ”. [7, с. 54]

Успішне досягнення цієї мети здійснюється тільки за умови співвідношення змісту тексту з духовним досвідом інтерпретатора і залежить від розвиненості його символічного (художнього) мислення, що поєднує в собі інтелектуальний і емоційний досвід особистості. Інтерпретація художнього твору є діяльним процесом осмислення, оцінки, самовираження і самоосмислення особистості, в основі якого лежить механізм художнього співпереживання, співчуття завжди пов'язаний з емоційною реакцією. Художнє сприйняття, художнє мислення поза емоційним співпереживанням не існує. Тому завданням викладача мистецьких дисциплін є оволодіння *методом педагогічної інтерпретації художнього твору*, як особливим способом тлумачення тексту, спеціально спрямованого на забезпечення доступності його символічного смислу в процесі художнього сприйняття. Це потребує одночасно високого рівня інтелектуального розвитку й чуттєво-емоційної сфери особистості.

Кожний твір допускає різні варіанти розуміння, бо його сутність вимагає максимально повного вираження особистості, яка сприймає, і митця, тобто художня форма і її сприйняття є творчим самовираженням, внаслідок якого розуміння смислу стає „проявленим ” (за О. Лосєвим). „ Проявленість вираженого знаходить себе у природі символу, який є завжди сутнісним вираженням, а також в символічності (як принципу) всякого вираження ” [6, с.54]. О.Лосєв, зокрема трактує цей **проявлений смисл** (ейдос) як діалектичний синтез *мислимого* (твору) як такого, що має в собі *первісний смисл* (втілений автором у творі першообраз - Божественний або трансцендентний смисл) і *людину, яка осмислює його* через пізнання, почуття й творчу мистецьку діяльність. В осмисленні глибинної сутності почуття як смислового сталого (тобто смислу що став сутністю особистості) криється визначення *естетичного* (виразного) осягнення людиною художнього твору. Адже у почутті людина переживає *інше* (події або почуття інших людей) як власне (для себе, в собі), самовідчуває і самоусвідомлює, тобто виражає своє відношення і *це інше* стає часткою свідомості, отже світогляду людини. О.Лосєв визначає цей процес інтелектуально-почуттєвої взаємодії у художній творчості – інтелігентно-цілісним сприйняттям. Такий рівень осмисленості він називає цілісною інтелігенцією – особистістю з одухотвореним розумом, живою думкою, свідомістю, що активно здійснила самостійну творчу діяльність й досягла особистісного почуття естетичної сутності досліджуваного феномену. [5; 6; 7] У світлі лосєвської філософії мистецтва справжня художня (мистецька) діяльність має принципово особистісно – самобутній характер, і завжди є вільною міфотворчістю, де міф – це смисло - почуттєва (цілісно-інтелігентна)

картина світу, варіант декодування, символічної інтерпретації художнього твору, в якому особистість творить і символічно виражає свій неповторний міф про світ.

Отже, специфіка художнього пізнання світу і відповідні до неї особливості вивчення мистецтва визначають специфіку професійної педагогічної діяльності викладачів мистецьких дисциплін, яка характеризується особливостями методології, закономірностей, принципів, дидактичних засобів, зумовленими природою художньої творчості. Педагогічна діяльність викладачів мистецьких дисциплін спрямована на розвиток художньо-естетичного світогляду учнів, їх здатність до сприймання оцінювання й творчої діяльності в мистецтві. Виховний вплив мистецтва на особистість визначається його символічною сутністю. Завдяки багатозначності, безмежності смислів і значень, досконалості і універсальності символу мистецтво формує в людині діяльнійно - пізнавальне відношення до світу, яке містить в собі естетичний і етичний компонент.

Естетична вертикаль мистецтва визначається гуманістичністю його спрямування, нескінченністю смислу, досконалістю форми, естетичністю засобів. Досконалість мистецтва є естетичний ідеал визначення сенсу буття людини в світі, досягнення якого передбачає проходження шляху від протиріччя, розрив через дію по його подоланню до гармонії. Таку довершену, максимальну виражену в своєму існуванні сутність створює мистецтво, що відповідає потребі людини у довершеному ідеалі краси. Ця, застигла у віках досконалість одночасно стає потужним важелем особистості у реальному часі. Осягненням смислу, естетичної (трансцедентної) ідеї художнього твору можливе завдяки таланту творця і таланту, сприймаючої його особистості, що залежить від її культурного рівня, обсягу мистецьких знань і умінь, волі і стремління, емоційної чуттєвості реципієнта.

Таким чином, педагогічний висновок з вищевказаного полягає в тому, що завданням вчителів мистецьких дисциплін є розробка і використання у професійній діяльності по розвитку художньо – естетичного світогляду адекватних природі і специфіці мистецтва методик і методів формування власне художнього сприйняття. В контексті цієї специфіки відкриваються безмежні можливості змістовної інтерпретації творів літератури, поезії, музики, живопису, драматургії тощо. Принципово важливим завданням мистецької освіти є розвиток художнього мислення особистості шляхом розвитку емоційно-почуттєвої сфери, образно-асоціативного мислення й накопичення художньо-естетичного досвіду в ході творчої мистецької діяльності: у сприйнятті, оцінці і творенні.